

interview

Pastor Erik Verheijen verzorgde 28 jaar lang kerkdiensten in de gevangenis. „Ik was niet naïef. De motieven om naar de dienst te gaan waren deels heel plat: eventjes van de cel af, contact met mensen van buiten én met jongens van andere afdelingen voor de handel in drugs.”

Paspoort

Naam Erik Michaël Maria Verheijen

Geboren 12 mei 1955 te Losser

Opleiding gymnasium alfa; studie theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen

Loopbaan godsdienstleraar; pastor ggz; justitiepastor en basispastoraat

Privé gehuwd met Harriët Pelser; kinderen Judith, Naomi, Rebke en Sarah; woonachtig in Zuidwolde (Dr.)

Kerkdiensten houden voor bajesklanten en tbs’ers. Geestelijk verzorger Erik Verheijen (67) uit het Drentse Zuidwolde deed het 28 jaar lang: bijna drieduizend keer. *De Pater* noemden ze hem. „De motieven om naar een dienst te gaan zijn soms heel plat: eventjes van de cel af, contact met mensen van buiten, een kopje koffie achteraf. Maar is dat erg? Een goede preek kan nooit geen kwaad.”

Pastor achter tralies

TEKST BART OLMER
FOTO’S GERRIT BOER

Een advertentie in *de Volkskrant* lokte hem naar het Noorden. Het gevangeniswezen zocht geestelijke verzorgers met een academische opleiding. Hij was direct enthousiast, maar moest wel zijn echtgenote vier rivieren over sleuren naar Hoogeveen. Wat hielp was dat zij in Hoogeveen welkom was als docent biologie en verzorging op een middelbare school. „De omgang en de sfeer in Drenthe is vriendelijk, maar heeft ook iets gereserveerds. Het was wennen.”

Het betrof een dubbele aanstelling: enerzijds rijksambtenaar bij het ministerie van Justitie, maar inhoudelijk uitgezonden door de rooms-katholieke kerk. In De Grittenborgh waren zijn directe collega’s een dominee, een humanistisch raadsman en een imam.

SAMEN EEN SIGARETJE ROKEN

Verheijen had „geen flauw benul” hoe hij het werk moest aanpakken, maar vond snel zijn draai. „We drongen ons niet op. Gedetineerden konden met briefjes aangeven of ze naar de huisdokter wilden of met de geestelijke

verzorging wilden praten. Dan konden ze aankruisen: katholiek, protestant, humanist of islamiet. Er kwamen al snel meer verzoekjes dan ik had verwacht. En ik merkte dat je je gezicht moet laten zien.”

Dus liep hij ‘op het vlak’ – zoals de begane grond heette – of ‘op de ring’, gesprekjes aanknopend. Elke nieuwkomer kon bezoek verwachten, samen een sigaretje roken op cel. De meesten konden een katholiek niet van een protestant onderscheiden, „maar ze hadden wel snel door dat we beroepsgeheim hadden. En daar werd soms ook misbruik van gemaakt.”

Zo was er een pooier uit Arnhem, die vroeg om een bezoek zonder toezicht van bewakers, met *De Pater* erbij. Zogenaamd om een goed gesprek te hebben met zijn partner. „En dat ‘gesprek’ moest ik begeleiden. Nou ja, je voelt hem wel aankomen: die vriendin ging direct bij hem op schoot zitten, ze begonnen te knuffelen en te vrijen. Ik dacht: wat moet ik hier? Ik voelde me toen wel gebruikt, maar nu kan ik er hard om lachen.”

„Een jongen maakte op een goede manier gebruik van mijn beroepsgeheim, door mij in vertrouwen een zwaar delict te vertellen, waarvoor hij nooit gestraft was, dat heel erg zwaar op zijn maag lag. En hij vertrouwde het mij toe. En dat was voor hem heel bevrijdend. En ik hoefde en mocht als pastor dat delict aan niemand vertellen. De jongen, patiënt in Veldzicht, is me ook altijd bijgebleven, ik was een soort vader voor hem. Toen hij naar een andere kliniek werd overgeplaatst, kreeg ik als dank van hem een dvd van André Hazes. Ik was ontroerd.”

Verheijen wilde altijd wel weten voor welk feit iemand zat. Als hij twijfelde aan iemands verhaal, dan keek hij op de gedetineerdenkaart. „Als ik het wantrouwde, bleken ze vaak voor zeden vast te zitten. Dat ligt gevoelig in een bajes. Zedendelinquenten vormen de onderste laag in de pikorde. Ze worden ook erg bedreigd, soms moeten ze voor hun eigen veiligheid op een beschermde afdeling zitten. Ik hoor een gedetineerde nog zeggen: ‘Je kunt beter voor een moord zitten, dan voor zeden, want degene die je vermoord hebt, die zit er niet meer mee.’”

ECHE WIJN WAS POPULAIR

In De Grittenborgh startte hij met kerkdiensten. Met vijftig man in een „rothok”, want bij de bouw was geen rekening gehouden met een kerk- of stiltezaal. Dus werd een kelder – waar de bajeswinkel was gepland – omgedoopt tot ‘kerkruimte’.

De Pater koos er bewust voor een liturgisch gewaad te dragen, gebruikelijk in de katholieke kerk. Er was wel een organist, maar geen misdienaars. Wel gedrukte misboekjes voor elke nieuwe dienst, waaraan bewust aandacht was besteed om gedetineerden het gevoel te geven dat ze het waard waren om een échte dienst voor te houden. „Niet verder vertellen hoor, maar ik had geconsacreerd brood (waarover de zegen was uitgesproken) en wijn. Dat was échte wijn, dus heel populair.”

En ook om de verse bloemen werd gevochten, want die werden na de dienst meegenomen om de cel op te fleuren. Er was een ploeg van vijftig ‘kerkvrijwilligers’, parochianen uit Hoogeveen die per toerbuurt de dienst bijwoonden. „Meestal wat oudere mensen van buiten, die hun vader of moeder hadden kunnen zijn. Gedetineerden voerden graag gesprekken met de vrijwilligers. Het gaf ze tijdens de kerkdienst even het gevoel

>>

Collega’s! De eerste gedetineerden zijn binnen. Vanaf nu zijn we een échte gevangenis!

In de kantine verslikte Erik Verheijen zich bijna in zijn koffie door de aankondiging via de gloednieuwe bajesintercom. *Een echte gevangenis*. Hij wist amper wat hij zich daarbij moest voorstellen. Laat staan dat hij besefte dat hij de komende 28 jaren zelf een bestaan ‘achter de tralies’ zou hebben.

Het was april 1990. Een jaar eerder was de penitentiaire inrichting Grittenborgh in Hoogeveen opgeleverd: een imposant gebouw met 272 cellen, werkplaatsen en sportvoorzieningen. Verheijen ging er werken als pastoraal medewerker, net zo groen als het gebouw hagelwit was.

De vier maanden voor de komst van de eerste bajesklanten hadden hij en zijn collega’s ‘drooggezwommen’: alle personeel was er, maar zonder gedetineerden. „Dat ging zó goed, dat we grapten: ‘Waarom zouden we gedetineerden binnen laten? Het gaat prima zo’.” Hij lacht een gulle bourgondische lach.

In zijn woonboerderij in Zuidwolde blikt hij terug op zijn tijd als *De Pater* in de gevangnissen De Grittenborgh in het nabijgelegen Hoogeveen en Esserheem in Veenhuizen en de tbs-klinieken Veldzicht in Balkbrug en Van Mesdag in Groningen.

Bijna drieduizend keer leidde hij kerkdiensten voor gedetineerden en tbs’ers; elke week zeker twee diensten per week, en dat 28 jaar lang. Vorig jaar nam hij afscheid als pastor. Hoe is hij gaan denken over ‘schuldbelijdenis’ en ‘vergeving’ – centrale thema’s in een katholieke viering – door zijn contact met verdachten, veroordeelden en patiënten?

TROOSTGEVER

Verheijen studeerde theologie aan de universiteit Nijmegen, zonder zich af te vragen hoe hij daarmee later zijn brood zou gaan verdienen. Hij wist alleen dat hij geen pastor in een parochie wilde zijn: te institutioneel, te conservatief, te sacramenteel.

„Ik dacht altijd: ik word godsdienst- of maatschappijleraar.” Maar geen enkele school bood voldoende uren. Dus werd hij geestelijk verzorger bij een ggz-instelling in het Oost-Brabantse Rosmalen, met plaats voor vijfhonderd patiënten. In de 4,5 jaar die hij daar zou werken, vielen zijn ideeën over hoe zingeving kon helpen bij ‘genezing’ in een psychiatrische context aan gruzelementen. Hij schudt zijn hoofd. „Wat ik wel leerde, was dat religie als troostgever wél belangrijk is.”

Twee bijzondere patiënten

Meerdere gedetineerden en patiënten zijn hem bijgebleven. Twee in het bijzonder. Een veroordeelde pedoseksueel, die altijd meedeed met de kerkgespreksgroep en de kerkdiensten bijwoonde. Eerst in de bajes, later in tbs-kliniek Veldzicht. „Hij was heel ver in zijn behandeling. Maar er bleef wantrouwen.”

„Uiteindelijk trouwde hij buiten de kliniek. Maar hij overtrad zijn schorsende voorwaarden en moest weer naar ‘binnen’. Het was een aardige vent, heel gelovig protestants. Iemand zei tegen hem: ‘Nou, jongen, dit kost je nog weer een paar jaar’. Diezelfde nacht heeft hij zich gesuïcideerd, zo zwaar drukte dat schuldgevoel op hem.”

In de tuin van Verheijen staat een 2 meter hoog houten beeld, met de hand gebeiteld. Kunstzinnig, maar duister en somber. Drie gestapelde figuren die in de verdrukking zitten. Ergens lijkt het Afrikaans, maar het blijkt een ordinair spoorwegbiels, bewerkt door een tbs’er. „Dit is mijn Kyrië”, zei die tbs’er over dit beeld dat hij aan mij schonk. Het Kyrië is in de katholieke dienst de gezongen schuldbelijdenis Heer, heb medelijden, Heer, ontferm U over mij. En hij zei daarbij dat zijn Gloria nog moet komen, zijn Eer aan God in den hoge. „Deze tbs’er – die heel coöperatief was bij zijn behandeling – was als jongetje van 6 door zijn christelijke ouders meegegeven aan volwassen mannen om misbruikt te worden. Hij maakte heel veel indruk op me. Als iemand zo ernstig beschadigd is geraakt, kan je dan nog wel spreken van schuld? Dat er zo’n heftig verhaal in iemand schuilt, laat je beseffen dat alles anders had kunnen lopen en dat schuld wel wat genuanceerder ligt.”

>>

dat ze geen gevangenen waren.”

Cipiers deden wel eens schamper over de kerkdiensten. Amper een handjevol bezoekers zou buiten de muren ook naar de kerk gaan. Het was ook niet bepaald dat iedereen uit volle borst de liederen meezong. 90 procent komt alleen maar voor het kopje koffie achteraf, snoefden ze minzaam. „Dan keek ik zo’n bewaarder aan en zei: ‘Is dat erg dan? Wat zou jij doen?’ En dan zei ik er standaard achteraan: ‘Een goede preek kan nooit geen kwaad’.” Hij kijkt met pretoogjes bovenlangs zijn bril.

VAN ALLES VERHANDELD

„Ik was niet naïef. De motieven om naar de dienst te gaan waren deels inderdaad heel plat: eventjes van de cel af, contact met mensen van buiten, én contact met jongens van andere afdelingen, voor de handel in drugs. Als je uit de kerkdienst kwam, stond je in een trappenhuis zonder camera’s. Daar werd van alles verhandeld. Als ze zich netjes gedroegen in de kerkdienst, vond ik het allang goed.”

Over schuldbelijdenis en vergeving begonnen gedetineerden tijdens gesprekken zelf niet zo snel. „Ze worstelden wel met de – in hun ogen – zinloosheid van het vastzitten. Dan moest ik uitleggen dat vergelding het eerste doel is van straffen. Hen wordt schade toegebracht, omdat ze anderen schade hebben berokkend. Vergeving? Nou, ze vroegen wel of ze nog een nieuwe kans zouden krijgen.”

In bajes Esserheem in Veenhuizen preekte Verheijen eens over vergeving, eindeloos vergeven, zoals Jezus vertelt in een Mattheüsverhaal: zeventig maal zeven keer vergeven. Een gedetineerde werd daar heel boos over: „Jullie paters praten veel te gemakkelijk over vergeving. Ik weet wat ik gedaan heb. Laat mij hier maar zitten, vergeven is veel te moeilijk.”

Verheijen: „Daar ben ik al die jaren wel over blijven nadenken. Hoe makkelijk gezegd wordt: je moet ook eens leren vergeven. Maar Jezus zag dat dit noodzakelijk is. Want zonder vergeving is er wrok, geweld op geweld en escalatie. Vergeving kan ook bevrijdend werken voor de dader én het slachtoffer. Zodat het slachtoffer loskomt van wat hem of haar is aangedaan. Vergeving werkt naar alle kanten.”

AL 35 JAAR IN TBS-KLINIEK

Na negen jaar Grittenborgh ging Verheijen werken in tbs-klinieken Veldzicht in Balkbrug en de Van Mesdag in Groningen. „Ik wilde langduriger met mensen optrekken en had affiniteit met psychiatrische patiënten.” Er simpelweg zijn, contact maken. Dat was zijn taak.

„Hoe houden mensen het uit in een totalitair regime? Tbs’ers worden 24 uur per dag geobserveerd, geregistreerd en beoordeeld. Voor bijna alles moeten ze toestemming krijgen. Dat is een bijna onmenselijke situatie, waarvan je hartstikke gek kan worden. Als geestelijk verzorger moet je zoeken naar een begaanbare weg om daar doorheen te komen. Mensen zitten er gemiddeld acht jaar. Ik ken iemand die er al 35 jaar zit.”

Zo druk bezocht als in de bajes waren de kerkdiensten in de tbs-klinieken niet; doorgaans vijftien patiënten en een aantal kerkvrijwilligers. „Maar de sfeer was altijd goed, iedereen zong massaal mee. Een keer zat er een islamitische jongen in de kerk. Ik zei dat ik verrast was en vroeg waarom hij er was. ‘Ik zing zo graag’, zei hij. ‘Dit is de enige plek waar ik kan zingen’.”

In de tbs-klinieken bepaalden de patiënten het doel voor de collecte. „Je hebt het gevoel

Vergeving? Nou, ze vroegen wel of ze nog een nieuwe kans zouden krijgen

als tbs’er dat je uitgerangeerd bent, dat je er voor de maatschappij niet meer toe doet. Maar als je geld ophaalt voor een goed doel, dat je zelf hebt gekozen, dan geeft dat het gevoel dat jij er toch toe doet.”

„De kerk is een therapievrije ruimte, heel belangrijk. Daar word je niet constant geconfronteerd met je delict of stoornis. Je bent meer dan dat. De diensten vormden een gemeenschapje, een microkosmos. In de kerkdienst werd je aangesproken op je menszijn, niet op je patiënt-zijn.”

KERK HET ENIGE NETWERK

Een oud-patiënt van Veldzicht heeft nu nog steeds contact met de kerkvrijwilligers, ook al is hij al jaren geleden ontslagen. Een andere man die na jaren behandeling uiteindelijk belandde op een longstay-afdeling, heeft een tiental mensen op zijn bezoekerslijst staan. „Allemaal kerkvrijwilligers uit verschillende inrichtingen. Zij vormen zijn enige netwerk. Wrang, maar het is zo belangrijk dat ze nog een lijntje houden met het gewone leven.”

„Het ritueel samen bidden van een schuldbelijdenis heeft een doel. Het is een collectieve erkenning van schuld. Ook van mensen die niet vastzitten, die niet zijn veroordeeld. Wij allemaal zijn er medeschuldig aan dat onze samenleving beslist geen paradijs op aarde is. Er is vreselijke ongelijkheid, verwaarlozing, discriminatie, misbruik, noem maar op. En daaraan hebben we allemaal indirect schuld. Dus we belijden ons menselijk tekortschieten, niet alleen van die gedetineerde, of van die patiënt, maar van ons allemaal.”

„Natuurlijk moet het strafrecht zijn beloop hebben. Maar je moet je realiseren dat er altijd een groter verhaal achter zo’n veroordeling zit. En we hebben daar allemaal een een aandeel in. Natuurlijk

kun je je schouders ophalen bij het afraffelen van de traditionele schuldbelijdenis ‘Ik belijd voor God de Almachtige vader dat ik gezondigd heb ...’ Die tekst kennen alle katholieken uit het hoofd. Maar toch ... rituelen hebben een doel.”

„Gedetineerden zijn over het algemeen niet zo bang voor hel en verdoemenis. Een gedetineerde had als tatoeage: *Only God can judge me*. Ik heb er een dienst aan gewijd en een overweging. Wacht, ik pak ze er eventjes bij.” Inderdaad: hij tovert de vieringboekjes en zijn preken vlot tevoorschijn.

„Veel jongens hebben het besef dat er ‘iets’ moet zijn dat beter begrijpt wat hen dreef dan een aardse rechter. Gedetineerden hebben over het algemeen veel vertrouwen dat God recht zal maken wat hier krom is. Dat is ook mijn geloof: dat je bij je dood antwoord krijgt op al je vragen, inzicht over waar het over is gegaan, een gesprek met het ‘Licht’ of hoe je het ook noemt. Iemand die vraagt: hoe vind je zelf dat het is gegaan? Als er al een hel is, dan hebben we die zelf gecreëerd.”

UIT BALANS

Zelf maakte Verheijen een lastige periode door kort na de uitvaart van zijn eigen moeder, die hijzelf voorging als pastor. „Ik had de week ervoor griep gehad en was doodmoe door mijn werk. Na de uitvaart droomde ik dat ik gesprekken voerde met mijn moeder. De week erop ging ik weer werken, terwijl mijn gevoelsporiën helemaal open stonden.” Hij raakte opgebrand, uit balans.

Na die periode pakte hij te snel de draad weer op. Toen priester Peter Wellen van de parochie Heilige Drie-eenheid belde, voelde dat voor hem dan ook als een bevrijding: hij werd pastor in de kerken in Hoozevee, Meppel en Beilen. Na 28 jaren opende de gevangenispoort zich en begon een volgende fase in zijn leven. „De mooie gesprekken met mensen in de parochie, die mij echt een welkom gaven, dat was echt weldadig.”

